

АНТРОПОНІМ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА КАТЕГОРІЯ (на матеріалах англомовного та німецькомовного перекладів “Енеїди” І. Котляревського)

Статья посвящена проблеме переводимости антропонимов. Рассмотрены взаимозависимость различных традиционных способов воспроизведения антропонимов и их этимологической основы. Установлено, что выбор того или иного переводческого метода непременно должен быть обусловлен макротекстуальным фоном и отвечать стилистическим и жанровым особенностям произведения. Прагматическая функциональность перевода требует частичной адаптации единиц оригинала.

Ключевые слова: антропонимия, перевод патронимов, перефразирование, деминутив.

The article dwells on the problem of anthroponym translatability. The interdependence between traditional methods of anthroponym translation and the etymological base has been studied. It has been estimated that the choice of any translational technique must consider the macrotextual background and correspond to the genre-stylistic peculiarities of the text. The pragmatic value of the translation requires the original text elements partially adapted.

Key words: anthroponomy, patronymic translation, periphrasis, diminutive.

Антропоніми порівняно легко переходять з мови оригіналу в мову перекладу, часом зовсім іншої парадигматики, оскільки вже традиційним пріоритетним способом їхнього відтворення вважається транскодування. Таким чином, проблема перекладу антропонімів може здатись уже вирішеною, проте тут часто виникають несподівані ситуації. При перекладі антропонімів багато залежить від їхнього контекстного середовища, жанрово-стильових характеристик твору, правильності розуміння авторських особливливостей та, власне, антропонічної групи. Категорія антропонімів не обмежується, як прийнято вважати, самими лиш власними назвами осіб, та й за різних

умов, передусім залежно від того, в тексті якого стилю вона зустрічається, переклад однієї і тієї ж антропонічної одиниці може відрізнятися.

Проблема перекладу антропонімів набула особливого поширення на сучасному етапі розвитку перекладознавчої науки. У першу чергу слід чітко визначити, що криється за терміном “антропонім”. Слово походить від гр. *anthropos* — людина і *onoma* — ім’я, що, власне, означає імена людських істот. Але не слід забувати, що це не обмежується, як часто вважається, іменем та прізвищем особи. Окрім них, антропономастика чи антропонімія, як галузь ономастики охоплює також патроніми, до яких входить звична для нас форма “по батькові”, матроніми або метроніми (власні назви дітей за іменем матері чи родича по материній лінії), прізвиська, зменшені, пестливі імена, етноніми. Отже, кожна група потребує різного підходу до її тлумачення.

Переклад англійською мовою патронімів, дуже характерних для української традиції, не мав би, на перший погляд, викликати жодних труднощів. Подібно, як при перекладі імен та прізвищ, вдаємось до транслітерації. Але якщо при перекладі документації чи в розмовній сфері патронім дозволяє точніше ідентифікувати особу, то в художній літературі його практичне значення, а отже і спосіб відтворення, може суттєво відрізнитися. Виникає ще й інша проблема — в багатьох мовах, зокрема в українській, патронім є важливою частиною імені людини, вказує на приналежність до роду, спадкоємність від батька до дітей. Патронім часто був частиною родинного імені. В англійській мові натомість після першого імені у власній назві людини часто знаходиться друге ім’я, а потім прізвище, — *first name, middle name, second name* відповідно, на що слід звертати увагу при перекладі українських персоналій і що не варто ототожнювати з трьохкомпонентною системою ім’я — по батькові — прізвище, характерною для української мовної та соціальної парадигми. Тим паче, така форма як по батькові і складніша для розуміння реципієнта відмінної мовної системи через родові та відмінкові закінчення, часто нехарактерні для германських чи інших мов. Варто зазначити, що патроніми характерні для парадигм різних мовних сімей, тільки в різних мовних системах етимологічний складник передається за допомогою різних лексичних флексій, що, власне, є важливим при перекладі. Незважаючи на присутність смислових частин у слові, патронім транскрибується на українську мову без тлумачення його складових, серед яких найчастіше слова “син” чи “дочка” та родові ім’я, для прикладу, звичне прізвище англійського,

шотландського чи ірландського походження *Wilson* означає “син Вілла”, тобто Вільяма, поширене іспанське прізвище *Fernandez* — “син Фернандо”, німецьке *Mendelsohn* — “син Менделя”, скандинавське *Swenson* — “син Свена”, голандські *Abrahamszoon* — “син Абрагама”, *Pietersdochter* — “донька Пітера” і т.д. [1]. Однак тоді як в більшості мов родове ім'я, запозичене з діда-прадіда, лягло в основу прізвища, у деяких слов'янських мовах, зокрема в українській, утворилося дві форми — по батькові та група патронімічних родинних прізвищ. Так, в українській мові на сучасному етапі існує дві форми “незалежних” патронімів — жіноча, що закінчується на суфікс —івна / —івна, та чоловіча —суфікс —ович / —йович. Але не слід і забувати про прізвища на —енко, —ович, —евич, —ів, —ук, —юк, що відносяться до групи спадкових прізвищ. Так, Попенко, поширене тепер прізвище, раніше вказувало на родинний зв'язок сина та батька, тобто означало “син попа”, так само як і Попович. Для доньки існувала своя окрема форма, в даному випадку — Попівна. Чоловічо-особові форми в ході розвитку мови стали незалежними родинними прізвищами. За таким самим принципом формуються прізвища, в семантичній основі яких фігурує назва професії, заняття. Цікаво, що переважна більшість прізвищ цього типу словотворення, одного з найбільш поширених, утворена від чоловічого імені, на основі чого простежуються паралелі в багатьох сучасних мовах різних мовних сімей.

Відтворення патронімів, загалом, не викликає труднощів. Незважаючи на їхню етимологію та семантику окремих елементів, вони не перекладаються на українську мову, а транскодуються. Форма по батькові в українській, російській та ряді інших слов'янських мов теж зазвичай транслітерується. Але за сучасною тенденцією, очевидно під впливом англійської мовної традиції, часто вона опускається при перекладі, адже саме ім'я та прізвище фактично ідентифікують особу, крім того, як уже зазначалось, іншомовний читач може її легко переплутати з прізвищем, тим паче, якщо часом вони можуть збігатися, наприклад, по батькові Тарбсович та прізвище Тарасувич. Натомість, для того, щоб передати шанобливе ставлення та звертання, що виражається по батькові, в англійській мові перед персоналією ставиться титул *Mr* відносно чоловіка та *Mrs/Ms* відносно жінки, що перетинається з порівняно новою тенденцією в сучасній українській мові, яка, проте, має досить тривалі історичні та міжмовно-культурні передумови, коли при шанобливому звертанні до особи все більш звичним стає вживання “титульних” ввідних компонентів, наприклад, “пане” чи “пані”.

Оскільки антропоніми, утворені від імен чи назв професій, окремих значущих лексичних одиниць, можуть мати прямих відповідників цих складових в іноземній мові, то постає питання, чи слід перетворювати вихідну форму відповідно до норм чужої мови. Проблема в тім, що, як вже було зазначено, антропоніми цього типу вже втратили первинне семантичне значення і тепер виконують роль загального родинного найменування. Тому, звісно, хоч в етимологічному плані, наприклад, прізвище Іваненко можна розглядати як John's son, проте проведення паралелей з англійським прізвищем Johnson є недопустимим.

Та все ж проблематичним може бути переклад українських патронімів англійською та німецькою мовою, особливо у віршованій формі, де не тільки вибір, а й розміщення кожного лексичного елемента має значення, а тим паче тоді, коли патронім утворений від іншомовного слова та за українським морфологічним шаблоном, що можна проілюструвати на “Енеїді” І. Котляревського. Тут перекладачеві слід звернути увагу не тільки на теоретичну правильність того чи іншого способу перекладу, а й його виправданість та прагматичну функціональність. У поемі зустрічаємо різноманіття як синтетичних — “Анхізенко” [2:77], “Еней Анхізович” [2:168], “Анхізович” [2:174], “Агамемноненко Галес” [2:156], “Тейзейович, пан Іполит” [2:156], “Іул Енейович” [2:189], “Сатурнович” [2:183], так і аналітичних — “Анхізів син” [2:73], “Анхізова дитина” [2:124], “Анхізове дитя” [2:138], “Венерин син” [2:164] патронімічних форм.

Перифраз типу “Анхізів син”, “Анхізова дитина” і т. п. має в своїй основі граматично-морфологічну парадигму, характерну для англійської та німецької мови, тому тут не виникає особливих труднощів при перекладі. Як англійська, так і німецька мовна організація дозволяє адекватно відтворити дану конструкцію двома способами — за допомогою присвійного відмінка іменника та of-фрази в англійській (саме другий спосіб частіше обирає Богдан Мельник) та відмінкових керувань з генетивом чи von — дативом, або субстантивного присвійного відмінка іменника у німецькій (обидва варіанти застосовуються Іреною Качанюк-Спех) відповідно:

Анхізів син [2:73] — Aeneas [2:73] — Anchises' Sohn [3:50],

Анхізова дитина [2:124] — Aeneas [2:124] — das Kind von Anchises [3:100],

Анхізове дитя [2:138] — the son of Anchises [2:138] — der Sprößling von Anchises [3:111].

Те ж спотерігаємо і при перекладі матроніма — форми, значно менше поширеної у мові та не так часто вживаної у поемі:

Венерин син [2:164] — son of Venus [2:164] — Sohn der Venus [3:134].

Друга група антропонімічних перифразів, власне, звичних для українського читача слівформ звертання на —енко та —ич, характерних для слов'янської, в тому числі української, але чужих для германської лінгвістичної парадигми викликає певні запитання. Якщо детальніше розглянути їх в загальному контексті, стає зрозуміло, що тут необдуманно одразу вдаватись до транслітерації, адже хоч вони і утворені згідно норм української мови, афікси наросені на античну лексичну одиницю, ім'я, взяте з античності і укорінене у багатьох сучасних мовах. Отже, саме по собі воно не є цілком українським. Варто визначити, що в даному випадку важливіше зберегти при перекладі — граматично-морфологічні особливості чи семантику. Звичайно, дані суфіксальні синтетичні конструкції не мають прямого відповідника у мовах перекладу, проте на адекватному смисловому рівні можуть бути ототожені з спільною формою: Анхізів син = Анхізенко = Анхізович.

Анхізенко [2:77] — Anchises' progeny [2:77] — Anchises' Sohn [3:52].

Як бачимо, перекладачі обирають за еквівалент вищезгадану дескриптивну форму, яка в контекстному значенні відповідає вихідній, а в стилістичному плані містить ще й елемент пафосності, що відображає загальний стиль поеми. Проте у подібних випадках перекладачі все ж вдаються до різних способів перекладу, часом досить суперечливих.

Анхізович [2:174] — my friend [2:174].

Б. Мельник цілком трансформує звертання, проте в макроконтексті “Анхізович” та “my friend” є вдалими відповідниками, тим більше, що звертання по батькові, особливо вжите без імені, має в собі досить відчутну нотку фамільярності. Проте не завжди перекладач має змогу вдатись до такого методу. Звертання “Сатурнович”, аналогічне до попереднього, відтворене завдяки дескриптивній групі, що, вочевидь, продиктоване контекстом:

Сатурнович [2:183] — son of Saturn [2:183].

Звертання у формі ім'я + по батькові, що теж часто зустрічається в поемі, носить більш офіційний характер та вкладену в нього нотку поваги, і, що прикметно, це відображає Б. Мельник у своєму перекладі. Для прикладу:

Еней Анхізович [2:168] — son of famed Anchises [2:168],
Тейзейович, пан Іполит [2:156] — the Theseus child, Hippolitus
[2:156],

Іул Енейович [2:189] — Eul, Aeneas' son [2:189].

Загалом, в англомовній інтерпретації переклади форми звертання на — ович та — енко практично ідентичні. Відчутніша відмінність існує не так на лексичному, як на жанрово-функціональному рівні: тоді як звертання І. Котляревського мають виражений травестійний характер, очевидною є бурлескна інтерпретація імен античних героїв та богів, їхні англійські відповідники більшою мірою вирізняються високим героїчним, сповненим пафосу стилем. Порівняємо:

Агамемноненко Галес [2:156] — Hales, the limb / From Agamemnon tree [2: 156],

Агамемноненко Галес [2:227] — Hales, the son of Agamemnon [2:227].

Але коли етимологія антропоніма нечітка чи не має семантичної значимості, тоді перекладач вдається до транслітерації:

Тигренко [2:219] — Tyhrenko [2:219].

Цікаво, що у переважній більшості перекладених одиниць фігурує загальний елемент “son”, “child”, “progeny”, “the limb from ... tree”, і в залежності від інших контекстуальних величин перекладач підбирає максимально адекватний. Коли перекладачеві не вдається показати родинну хронологію за допомогою повних еквівалентних одиниць, що для поеми подібної жанрової та стилістичної приналежності є надзвичайно важливим, то він вдається до дескриптивних аналогій, які, проте, з точністю відображають вихідне поняття.

Німецька перекладачка І. Качанюк-Спех для відтворення антропонімічних звертань-перифразів часто послуговується транслітерацією, яка, проте, на мою думку, не завжди є доречною. Відтворення латиницею української словоформи, не характерної за своєю граматичною парадигмою та даним способом словотвору для німецької мови, при посередництві російської, призводить до втрати нею як свого прямого лексичного значення, етимологічної асоціації, так і не передає тієї долі фамільярності, характерної для такого звертання. Німецькому читачеві залишається за зрозумілим йому коренем слова здогадуватись його семантику.

Анхізович [2:174] — Anchisowitsch [3:143],

Еней Анхізович [2:168] — Anchisowitsch Aeneas [3:137],

Сатурнович [2:183] — Saturnowitsch [3:150],

Іул Енейович [2:189] — Julius Aenejewitsch [3:155],

Агамемноенко Галес [2:227] — der Agamemnenko Gales [3:189].

Іншу групу антропонімів, цікаву в плані перекладу, становлять зменшувально-пестливі імена-звертання в поемі. У контексті запанібратського відтінку набувають як імена героїв, так і богів. І. Котляревський використовує багатий арсенал демінутивних суфіксів української мови, які, проте, стають справжнім викликом для перекладача, оскільки загалом суфіксальний спосіб словотвору є не надто характерним для жодної з мов перекладу, а асортимент демінутивних суфіксів і зовсім невеликий (як стверджують дослідники, в українській мові в кільканадцять разів більше демінутивів, ніж в англійській). Крім того, в англійській мові суфікси *-ie/-u* навряд чи вдало поєдналися б з іноземними іменами, тому Б. Мельник вважає за доцільне або транслітерувати вихідну одиницю, при потребі знявши відмінкові закінчення, хоч семантика самого демінутива в такому випадку втрачається:

Лависю [2:138] — Lavysia [2:138],

Тезіфоню [2:137] — Tesiphonia [2:137],

подекуди цілком позбуваючись і родових закінчень, щоб, очевидно, більше наблизити слово до англословної форми:

Лавися [2:129] — Lavys [2:129],

або вдається до лексичних компенсацій, замінюючи антропоніми такими лексико-синтаксичними засобами, конотації котрих дозволяють адекватно відтворити експресивність висловлювання:

Вулкасю [2:170] — my sweetheart [2:170],

Енеєчко [2:170] — her [Venus — X. G.] boy, her dear son [2:170].

При перекладі демінутивів існує метод дотримання однієї загальної форми імені, з якої беруть початок всі похідні. Це дозволяє ознайомити іншомовного читача з персонажем і при цьому не ввести його в оману різноманіттям деривативів:

Енеєчку [2:138] — Aeneas [2:138] — Aeneas [3:112].

Про те, що такий метод виправдовує себе, розглянемо на перекладі Б. Мельником демінутиву “Ірися”, котрий неодноразово трапляється в тексті поеми, і маємо принаймні два різні його переклади англійською мовою, Ірися [2:176] — Iris [2:176], Ірися [2:134] — Irene [2:134], що, власне, приводить до плутанини, оскільки два текстуальні відповідники в англійській мові — імена двох різних богинь: Iris — Ірида — богиня веселки, Irene — Ірена — богиня миру, таким чином другий обраний перекладачем відповідник є хибним.

У сучасній німецькій мові теж існує декілька демінутивних суфіксів, найпродуктивнішим серед яких є — *chen*, що найчастіше моделює власні назви людей, надаючи їм здрібніло-пестливого відтінку. До цього прийому вдається І. Качанюк-Спех. Сам по собі цей метод не може вважатися аж надто вдалим, оскільки в результаті його виникає нова лексема, яка вже не належить цілковито до мови оригіналу, оскільки втрачається національний колорит, закладений в специфічній формі демінутиву, так і до мови перекладу, хоч на смисловому рівні вона може бути легко розкодована. Але беручи до уваги те, що за правилами трагедії імена у поемі вже модифіковані автором на український манер, латинські антропоніми набувають українського колориту, перекладачка пристосовує їх і до німецької парадигми.

Тезіфоню [2:137] — *Tesiphonchen* [3:110],

Лависю [2:138] — *Lavinchen* [3:112],

Вулкасю [2:170] — *Vulcanchen* [3:140],

Еврუსь [2:196] — *Euryalchen* [3:164].

Як в англомовному, так і німецькомовному перекладі немає жодних демінутивних відповідників до імені “Енеєчко”, що зустрічається в тексті щонайменше двічі, а також стилізованого під українське імені богині Іриди — “Ірися”. На жаль, при такому способі перекладу демінутивних елементів, тобто, власне, усуненню їх з тексту перекладу, втрачається важливий елемент трагедійної спрямованості поеми, але в силу відмінності словотвірних особливостей мов перекладу від української мови перекладачам інколи не залишається вибору.

Ірися [2:134] — *Iris* [3:109],

Енеєчко [2:170] — *Aeneas* [3:140].

Проте ті відповідники, котрі зустрічаємо в англійському та німецькому перекладах поеми, свідчать про творчий підхід перекладачів не тільки до відтворення антропонімів як суто одиниць текстової інформації засобами іншої мови, а й збереження їхньої функціональності та семантики на рівні міжмовної комунікації.

Незважаючи на те, що проблема перекладу антропонімів є порівняно добре дослідженою, у цій сфері сучасного перекладознавства залишається ще багато запитань, які потребують неоднозначного підходу до їхнього вирішення як в теоретичному, так і прикладному плані, розробки нових практичних методик, які б виправдовували роль перекладу як основного елемента взаємодії різних культур.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Patronymic. — Доступний з: <http://en.wikipedia.org/wiki/Patronym>.
2. Котляревський І. Енеїда. Kotliarevsky I. Aeneid/ Ivan Kotliarevsky; [Translated by Bohdan Melnyk]. — Canada, Toronto: The Basilian Press, 2004. — 278 p.
3. Kotljarevs'kyj I. Aeneida / Ivan Kotljarevs'kyj; [Deutsch von Irena Katschaniuk-Spiech; hrsg. von Leonid Rudnytzky, Ulrich Schweier]. — München: Ukrainische Freie Universität, 2003. — 242 s.
4. Семенова О. Вивчення українських прізвищ у навчально-виховному процесі середньої школи (науково-методичні рекомендації) //Українознавство, 2008. — № 4.
5. Сорокопуд В. Є на Русі такі прізвища... // Дзеркало тижня. — 7 -13 серпня 2004. — № 31 (506).
6. Anthroponymy. — Доступний з:<http://en.wikipedia.org/wiki/Anthroponymy>.